

The Office Of The Principal and Vice - Chancellor

**MOPROFESARA MANDLA MAKHANYA, HLOGO LE
MOTLATŠAMOTŠHANSELIRI WA
YUNIBESITHI YA AFRIKA BORWA
SEMINARA SA TŠHATA YA MEEPO
FUNCTION HALL, 4TH FLOOR KGORONG BUILDING
29 APRELE 2019**

Moswaramarapo, ka ge se e le sehlongwa sa thuto, ke be ke nagana gore ke thome karolo ya mathomo ya polelo ya ka ka matseno a go amana le tša thuto. Le ge go le bjale, ga se ka ikemišetša go fa polelo ka bophara mabapi le tša thuto ka ga meepo le ka ga tše dingwe tša diphetogo ka mo intastering ye.

Seo ke ikemišeditšego go se dira ke go fana ka kakaretšo, ka nepo ya go botšiša potšišo yeo ke nyakago go e botšiša: Naa intasteri ya meepo ka Afrika Borwa e lebile kae? Ke botšiša potšišo ye ke emetše gore Tona o

tla fana ka dikarabo tša togamaano go dipotšišo tša rena tše ntši, gomme ge go kgonagala a arabe tše dingwe tša ditšhišinyo tša ka.

Gore re fihle fao re lego gona lehono, ke šišinya gore re lebelele morago ka ga ka fao meepo e hlabollotšwego ka gona ka nageng ya rena. Re swanetše go dira se ka maitekelo a go hwetša dithuto tše re ka di dirišago seemong sa lehono.

Re beile se se boletšwego ka mo godimo ka monaganong, ke rata go bolela ka ga makala a mane ao ke dumelago gore a bohlokwa ge e le gore re tlo kgona go rarolla tše dingwe tša ditlhohlo tše lefapha la meepo le lebanego le tšona lehono.

Sa mathomo, ke tla lebelela ka boripana go tlabollo ya meepo ye megolo ka bophara ka Afrika Borwa, le seabe sa yona. Ke šomiša lereo le “meepo ye megolo ka bophara” ka boomo ka gobane meepo ya ka Afrika Borwa ga se ya thoma ka ngwagakgolong wa bo 19. Dinyakišišo tše mmalwa di laetša gore meepo ka Afrika Borwa e thomile kgalekgale go swana le tlholego ya batho ka boyona.¹

Sa bobedi, ke tla lebeledišiša ka boripana ditlhohlo tša bjale tšeo lefapha le le lebanego le tšona.

Sa boraro, ke tla šišinya boithomelo bjo bo ka dirišwago.

¹ See, for instance: Evers, TM & Van der Berg, RP (1974) Ancient Mining in Southern Africa, with reference to a copper mine in the Harmony Block, North-Eastern Transvaal, *Journal of Southern African Institute of Mining and Metallurgy*, Volume 74, Number 6, 1 January 1974, pp. 217–226; More, CE (1974) Some Observations on ‘Ancient’ Mining at Phalaborwa, *Journal of Southern African Institute of Mining and Metallurgy*, Volume 74, Number 6, 1 January 1974, pp. 227–232; and, Evers, TM (1975) Recent Iron Age Research in the Eastern Transvaal, South Africa, *The South African Archaeological Bulletin*, Volume 30, Number 119/120, pp. 71–83

Sa mafelelo, ke tla thekga ka mašeleng dilekane tša togamano tše di kgonagalago tšeo re ka di tsenelago.

Tlholego ya Meepo le Kgato ya Mathomo ya Bokapitale bja

Sebjalebjaale: 1870 go fihla ka 1910, le go feta

Ka pukung ya gagwe ya 2005 ye e bitšwago, *An Economic History of South Africa: Conquest, Discrimination and Development*, Charles H. Feinstein o bolela gore sebopego le bogolo tša histori ya ekonomi ya

Afrika Borwa di hueditšwe ke kabo ya moswananoši ya bobedi batho le methopo ya tlhago.¹

Feinstein o tšwela pele go bolela gore se se ile sa swana se nnoši ka ge dinaga tše dingwe, kudukudu tšeo di fentšwego ke dinaga tša Yuropa, di be di na le e tee ya methopo ye mebedi ye, eupša e sego yona ka bobedi. Se se bile ka lebaka la gore, le ge di na le methopo ya tlhago, dinaga tše di be di se na le bašomi bao ba lekanego.

Go fapana le batho ba setlogo ba ka USA, New Zealand le Australia, batho ba setlogo ba Afrika Borwa ba bile le kgotlelelo ye maatla ka ge ba be ba le ba bantši. Sebopego sa moswananoši sa bokoloniale ka Afrika Borwa e be e se go bolaya setšhaba se sa setlogo, eupša e be e le go se boloka gore se tle se šomišwe bošaedi ka ge nyakego ya bašomi e be e thomile ebile e gotše kudu.

Le ge a dumela gore ga go na le dipalopalo tše di nepagetšego, Feinstein o akantše gore setšhaba sa setlogo se be se na le batho ba 1, 5 milione mathomong a bo 1800. Godimo ga fao, go be go na le MaYuropa a

---

¹ Feinstein, Charles H (2005) *An Economic History of South Africa: Conquest, Discrimination and Development*. Cambridge, Cambridge University Press

seripagare sa milione, gomme se sa dira gore batho ka mo nageng ba fete dimilione tše 2.

Se ga se sa fihla ka ngwaga wa 1867, ge meepo ka bophara ya taamane e thomile ka Kimberley, fao kabo ya bašomi ka mo nageng e thomile go šomišwa bošaedi ka botlalo. Khudugelo ya batho ka bontši mafelong a meepo ya taamane yeo e feleditšego ka tšhomišobošaedi ya dimetale tše bohlokwa tše e bile le seabe go goketša bašomi ba Bathobaso go tšwa ka dikarolong tše di fapanego tša naga, go akaretšwa go tšwa ka dinageng tša mabapi tša Mozambique le Zimbabwe.²

Seabe sa tiragalo ye, yeo e ilego ya bušeletšwa ge meepo ya gauta e thomišwa ka Witwatersrand ka 1886, e bile go dira gore Bathobaso e be ba legoro la bašomi. Ka ge ba amogilwe naga ebile ba hwetša go le boima go iphediša ka tša temo, Bathobaso ba ile ba thoma go hwetša letseno bjalo ka bašomi ba ka meepong ka Kimberley le ka Johannesburg.

---

² Turrell, Robert V (1987) *Capital and Labour on the Kimberley Diamond Fields, 1871–1890*. Cambridge, Cambridge University Press

Ka ge Turrell a bolela, ke ba mmalwa bao ba ilego ba kgona go efoga go hwetša letseno bjalo ka bašomi gomme sebakeng seo ba rekišetša bašomi ba meepong tše dingwe tša ditšweletšwa tša temo.³

Mo kanegelong ye re kgona go bona gore go bile le ditlhabollo tše pedi fao go bilego le meepo ye megolo ka bophara. Ya mathomo e bile go farologanya ga ekonomi ya Afrika Borwa go tloga go temo, yeo mo lebakeng le e akaretšago meepo.

Tlhabollo ya bobedi e bile go tšwelela ga legoro la bašomi la Bathobaso, thwii bjalo ka bašomi ba meepong gomme ka moraginyana bjalo ka bašomi ba diintastering ge Afrika Borwa e thoma go hloma diintasteri. Ka go realo, legatong la tlhabollo ya ekonomi le kopanyo, re bona go tšwelela ga mafelo a meepo le a diintasteri.

Ka go le lengwe, go tšwelela ga mafelo a meepo le a diintasteri a feleleditše ka go ba gona ga kgato ya bobedi le ya boraro ya dinamelwa tša ditimela.

---

³ Ibid, pg. 21

Ka ge di thomile maemong a fasefase ka 1858 ka Natala le ka Kapa, le fela tša dikhilometara tše 100 ka 1870,⁴ kago ya diporo e oketšegile ka ge go ile gwa agwa seporo sa go leba Kimberley gomme ka moragonyana gwa agwa sa go leba Witwatersrand.⁵

Seo re ithutago sona ka mo tebelelong ye kopana ya tlhabollo ya meepo ye megolo ka bophara ke ka fao lefapha le le feleleditšego ka kgolo ya ekonomi ya Afrika Borwa. Kudukudu, ditlhabollo tše di feleleditše ka go hlongwa ga tshepedišo ya bokapitale ya Afrika Borwa, yeo e fetogilego ya sebopego le ya diteng tša semorafe.

Tše dingwe ka moka, ka ge re ka bolela bjale, ke tšeo di fetilego.

Naa ke ka lebaka la eng ke tliša ditiragalo tše di fetilego ka tiragalong yeo e ikemišeditšego go lebeledišiša ditlhohlo tša bjale tšeo lefapha la meepo le lebanego le tšona?

Ditlhohlo tše Dingwe tša Bjale tša Lefapha la Meepo

---

⁴ Inggs, E.J (2016) *Economic History of South Africa – MO001 for ECS2609*. Pretoria, University of South Africa. Pg. 160

⁵ Ibid, pgs. 160 & 165

Moswaramarapo, dinyakišišo tše kgolo le tshekatsheko ye e tseneletšego tša histori ya intasteri ya meepo di tloga di šišinya gore ge e le gore re tla kgona go kwešiša ditlhohlo tše re lebanego le tšona lehono, re swanetše go lebelela morago gomme re lemoge gore re fihlile bjang mo.

Sa mathomo, go tloga mola e hlongwago, intasteri ya meepo e be e kgetha gore beng ba meepo e ba bomang. E be e latela ebile gabotse e be e diriša mekgwa ya semorafe ya gore beng ba meepo ke bomang le gore meepo e laolwa ke bomang gomme mekgwa ye e be e bakilwe ke bokoloniale le mebušo ye e bego e latelana ya go kgetholla ka semorafe le go šomiša batho bošaedi.⁶ Ka fao re swanetše go rarolla bothata bjo bo ganelelago.

Ke kwešišo ya ka gore dipoledišano tša mabapi le Tšhata ya Meepo⁷ di nyaka go rarolla tlhohlo ye, gareng ga tše dingwe.

---

⁶ See, for instance, Yudelman, D (1984) *The Emergence of Modern South Africa: State, Capital, and the Incorporation of Organised Labor on the South African Gold Fields, 1902–1939*. Cape Town and Johannesburg, David Philip; and, Magubane, B.M (1979) *The Political Economy of Race and Class in South Africa*. New York and London, Monthly Review Press

⁷ Government of South Africa (2018) *Draft Broad-Based Socio-Economic Empowerment Charter for the Mining and Minerals Industry, 2018*. Government Gazette: Republic of South Africa, Volume 636, Number 41714, 15 June 2018. Accessed on 27 April 2019 at http://www.gpwonline.co.za/Gazettes/Gazettes/41714_156_MineralandEnergy.pdf

Selo sa bobedi seo se bilego gona ge intasteri ya meepo e gola e bile go se akaretšwe ga ditšhaba tša kgauswi go dikholego dife goba dife tšeo di ka tšwelelago ge intasteri ye e gola nageng ya tšona.

Legatong le bonolo, se e bile ka lebaka la ge go amogwa ga naga go šetše go le kgauswi le go fela ka nako yeo meepo ye megolo e eba gona.

Ka ntle le ditiragalong tše mmalwa, tša go swana le tša ditšhaba tša Kimberley tšeo ke boletšego ka tšona peleng tšeo di holegilego gannyane go kgwebišano ye nnyane, ditšhaba tše ntši ga se tša holega go mešomo ya meepo.

Ga ke nyake go diriša mokgwa wa go nolofatša seemo se se boima mabapi le tlhohlo ye kgolo ye. Bjo ke bothata bjo Tona a tlogago a tshwenyega ka bjona. Ke bjo bongwe bja mathata ao a ganeletšego kudu a dinakong tša rena, ao, ebile ke tsebago gore a bopa karolo ya dipoledišano tša mabapi le Tšhata ya Meepo.

Gape go molaleng gore seo se swanetšego go hlokomelwa ga se fela taba ya ka fao ditšhaba di bego di holega ka gona go mešomo ya meepo yeo e bego e diragala ka mafelong a bona goba ka mafelong a kgauswi

le bona. Ke sebopego le dikagare tša dikholego tše tše re swanetšego go di lebelela.

Gape, tebedišišo ka boripana ya histori ye e bohloka.

Godimo ga go feletša ka go hloma ga diintasteri ka Afrika Borwa le go di beakanya, meepo ye megolo ya taamane le ya gauta e feleleditše ka go hlongwa ga Yunibesithi tša Cape Town le ya Witwatersrand ka go latelana. Se se dirilwe ka ge go be go na le tlhokego ya bokgoni bja tša boentšeneere.⁸

Re ka bolela fa re tiišitše gore palo ye e nyakilego go ba diyunibesithi tša rena ka moka tša ka mo nageng, go swana le diyunibesithi lefaseng ka bophara, di hlomilwe bjalo ka phetolo go tlhokego ya go phethagatša dinyakwa tše itšego tša bokgoni.

Seo se sego sa tlwaelega gomme se lego boima go ka hlalošwa ke gore Kimberley ka boyona ga se ya ka ya gola go ba toropo ye kgolo go swana le Johannesburg. Ga se ya ba le yunibesithi ya yona, go fihla mo

---

⁸ See <http://www.uct.ac.za/main/about/history>, and, <https://www.wits.ac.za/mecheng/history/> (Accessed on 27 April 2019)

nakong ye e sa tšwago go feta. Bjale e bile taba ya kgale ya lefelo leo methopo ya lona ya tlhago e bego e rafša ka meepong go lebeletšwe gannyane go e hlabolla le go hlabolla batho ba yona.

Tekodišišo ya go swana le ye e ka dirwa mabapi le ditoropo tša meepo tša ka Mpumalanga.

Le ge e le moabimogolo wa dinyakwa tša enetši tša ka mo nageng ka mokgwa wa malahla ao a nyakegago go tšweletša mohlagase, ditoropo tša meepo ka moka ka phrobentsheng yeo di no tšwela pele go ba tše nnyane. Gape, ke fela mo nakong ye e sa tšwago go feta, ka fase ga mmušo wa temokrasi, mo re nago le yunibesithi ye mpsha fao.

Naa ke dithuto dife tšeo re ka ithutago tšona go tebedišišo ye, le gona ke eng seo se swanetšego go dirwa?

Boithomelo bjo bo Kgonagalago bjo bo ka hlokomelwago

Ye nngwe ya dintlha tše bohlokwa tša dipoledišano tša mabapi le ekonomi ya meepo ka nageng ya rena ke tlhokego ya go hlabolla

intasteri ye e tiilego ya go hlwekiša diminerale. Le ke lefapha leo ka moka ga rena re tsebago gore Tona o na le tsebo ye kgolo ka go lona. Re swanetše, bjalo ka tšhoganetšo ye e hlokagalago, re akgofiše phethagatšo ye e bonagalago ya leano le.

Tona, ke šišinya fa gore ye nngwe ya diphetho tše o nyakago go di tšea, godimo ga tlhwekišo ya diminerale, ebile ke na le bonnete bja gore ge o dira bjalo, ke go ba le ye nngwe ya maemo a bokamoso bofe goba bofe bja maitekelo a tša meepo, tlhokego ya go efoga diphošo tša nakong ye e fetilego.

Naa ke ra goreng ka se?

Ke rata go šišinya fa gore ye nngwe ya diphetho tšeo di swanetšego go tšewa ke go 'hloma' maitekelo a maswa a tša meepo go na le maano a go hloma diintasteri tše ntši ka mo lefelong le.

Ditoropo tše diswa di swanetše go rulaganywa le go hlabollwa mo mafelong a tšeo mošomomogolo wa tšona e tla bago botšweletši.

Ga go hlokagale gore ke gatelele gore botšweletši bo tšwela pele go ba motheo wa maikemišetšo a tlabologo a naga efe goba efe. Ka fao, bjalo ka karolo ya leano la tlabollo, go swanetše go thewa lesolo la peeletšo leo le nagannwego gabotse, leo le beakantšwego gabotse le go laolwa ka tlhokomelo la lefelo la meepo le leswa.

Seo se amanago le lesolo le la peeletšo la go hloma motheo wo o tiilego wa botšweletši wa diintasteri tšeo di amanago le tšeo di sa amanago, se swanetše go ba maano a mafelo a madulo a batho ao a beakantšwego ka tlhokomelo.

Leano la tlhomo ya diintasteri le la madulo a batho leo le beakantšwego ka tlhokomelo le tla feletša ka go “tšwelela” ga diabe tša koketšo ya ekonomi tšeo ka moragonyana di feletšago ka tlabollo ya diintasteri tša tirelo.

Ke bolela tše ka moka, ke lemoga gore methopo ya diminerale ga se ye mentši.

Re tseba gabotse seemo seo se hlagetšego ditoropo tše ntši tšeo meepo e lego go tšona, mo nakong ye e fetilego di be di atlega gomme mo

lebakeng le di kotsing ya go fetoga “ditoropo tšeo di se nago le kgwebo” go swana le Kleinzee⁹ ka Kapa Leboa.

Se bjale se swanetšego go ba ka megopolong ya babeakanyi ba ka moso ke gore ba ka netefatša bjang gore ka morago ga ge ditlhabollo tše ke sa tšwago go di šišinya di diregile, diropo tšeo di tšwela pele go atlega go ya go ile le ka morago ga ge meepo ye ke boletšego ka yona e sa hlwe e šoma.

Tlhohlo yeo re lebanego le yona lehono ga se ge eba re tla kgona, bjalo ka batho, go fediša go tshepha methopo ye e sego ye mentši ya meepo gomme ra tshepha go šomiša dilo gape. Se re šetše re se dirile, go fa mohlala, ka ge go na le dikgetho tše mmalwa tša go tšweletša raba, go swana le silikhone. Ka fao, mašaledi a tlhago a fosili mafelelong a tla tšeelwa legato ke dilo tša go šomišwa gape; tšeo re šetšego re di tseba, le tšeo re tlogo di utolla ka šomiša boithomelo bja tša mahlale.

Sebakeng seo, tlhohlo ya rena ke go hlola mešomo ya ekonomi ya go ya go ile ka go diriša meepo gomme mešomo ye e be gona le ka morago ga

---

⁹ See <https://www.sa-venues.com/attractionsnc/kleinzee.php> (Accessed on 27 April 2019). Established in 1927, the town produced diamonds until around 2009 when De Beers downscaled and finally closed its operations. By 2011, most of the estimated 370 houses were empty, with the population having dwindled from 7 000 to 1 000.

ge meepo yeo e sa hlwe e le gona. Mabapi le se, re swanetše go nyakišiša ka ga mekgwa ye e tsenywago tirišong ke dinaga tša go swana le China le Qatar. Dinaga tše ka bobedi di gare ka mešomo ye e beakantšwego gabotse ya ka morago ga botšweletši le dikatlego tša mabapi le oli.¹¹ Ke ka lebaka le fao seminara se se lego bohlokwa, ka ge se kopantše lefapha la thuto ya godingwana, khamphani ya dinyakišišo tša diminerale ye e kgethegilego, e lego, Mintek, Kgoro ya Methopo ya Diminerale, le intasteri ya meepo.

Nyakego ya Leano la Poledišano le Dikgonagalo tše Dingwe

Ke holofela gore go poledišano ye go tla tšwelela maano a tirišano ao a tlogo thuša gore re hwetše ditharollo go tše dingwe tša ditlhohlo tše re lebanego le tšona. Ka fao ke šišinya gore re dule re itokišitše bjalo ka yunibesithi gore re tsenye letsogo go hwetša goba go hlama ditharollo tše.

Yunibesithi ya Afrika Borwa e ka tloga e tsenya letsogo maemong ao a fapanego go tše dingwe tša dikgonagalo tše ke boletšego ka tšona mo nakong ye e sa tšwago go feta.

Sa mathomo, re ka rerišana le bašomimmogo ba rena ka go Kholetšhe ya Molao gore ba fane ka maikutlo mabapi le makala a mehutahuta ao a amanago le phetogo, le ka fao tshepedišo ya Tšhata ya Meepo e ka phethagatšwago ka gona.

¹¹ See, for instance Li, S; Li, M; and Tan, J J (1998) Understanding Diversification in a Transition Economy: A Theoretical Exploration, *Journal of Applied Management Studies*, Volume 7, Issue 1, pp. 77–94; and, Morakabati, Y; Beavis, J; and, Fletcher, J (2014) Planning for a Qatar Without Oil: Tourism and Economic Diversification, a Battle of Perceptions, *Journal of Tourism Planning and Development*, Volume 11, Issue 4, pp. 415–434

Le ge ka nnete re “katana” le merero ya rena ya phetogo bjalo ka yunibesithi, tebelelo ya rena go phetogo e bonolo: phetogo ke selo se bohlokwa seo re sa tekatekego go sona seo se hlokagalago go netefatša gore re kgona go tiišetša gore go ba le kgolo ye e akaretšago mang le mang yeo e amago badudi ka moka ba naga ya rena.

Lekala la bobedi la kgonagalo ya tirišano e ka ba mabapi le tshekatsheko ya ekonomi le ponelopele.

Ke boletše peleng gore dikgonagalo tše diswa tša tlhomo ya meepo di swanetše go “thewa go” lesolo la peeletšo ka kakaretšo le kgolo ya

mafelo mo mafelong ao a nepišitšwego. Mo ke fao Biro ya rena ya Dinyakišišo tša Mebaraka, e lego moetepale ka intastering ya dinyakišišo, e ka tsenyago letsogo.

Sa mafelelo, Kholetšhe ya rena ya tša Mahlale, Boentšeneere le Theknolotši, kudukudu Lefapha la Boentšeneere bja tša Mehlagase le Meepo, le ka fana ka tsebo yeo le nago le yona. Mo ke fao tirišano ye e bonagalago le Mintek le kgoro ya bosetšhaba ya dinyakišišo tša mahlale le tša sethekniki e ka utollwago gona.

Tona, ka fao ke rata go tiišetša gore re swanetše go ba le dipoledišano ka botlalo, gareng ga rena bjalo ka yunibesithi, Mintek, le kgoro; go utolla dilo tše le go utolla makala a mangwe a tirišano ao a kgonagalago.

Ke ka lebaka le la kgonagalo ye fao seminara sa lehono se tlogago se nkgahla kudu ka ge se rwaletše naga ya rena dipeu tša selo se segolo le sa boithomelo.

Re dula re itokišitše bjalo ka yunibesithi go tsenya letsogo go se, e lego tlhabollo ya naga ya rena.

Legatong la Khansele, Bolaodi, Bašomi le Baithuti ba Yunibesithi ya Afrika Borwa, ke rata go le amogela ka moka.

Ke a leboga.